

**МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ «ДРУГИЙ МОДЕРН І ПЕРСПЕКТИВИ
КАПІТАЛІЗМУ В КРАЇНАХ КОЛИШНЬОГО СРСР»**

Конференція відбулася в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка 14 – 15 червня 2012 року. Нижче друкуються статті, підготовлені за матеріалами доповідей

**ПЕРИФЕРІЙНИЙ КАПІТАЛІЗМ: ОСОБЛИВОСТІ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ**

УДК 316. 323. 64 (477)

Кононов І. Ф.

**УКРАЇНА: ШЛЯХ НА ПЕРИФЕРІЮ СВІТОВОЇ
КАПІТАЛІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ (СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)**

Минає вже 21 рік з часу катастрофи соціалізму радянського зразка. Цей період достатній для того, щоб підбити підсумки суспільних трансформаційних процесів.

У соціологічному співтоваристві нашої країни це добре відчувається. За останні роки вийшла значна кількість оригінальних праць, присвячених різним аспектам суспільної трансформації. Вони стосуються становлення в Україні капіталізму [1] і особливо таких його проявів як соціальна нерівність [2; 3]. Значна увага українськими соціологами приділялася сприйняттю соціальної нерівності різними верствами суспільства та перетворенню цього сприйняття в мотивацію діяльності суспільних груп і індивідів [4; 5]. В центрі уваги перебували різні аспекти політичних змін в країні, трансформація політичної культури громадян та її відображення в електоральній поведінці [6; 7]. Достатньо повно вивчені демографічні проблеми України, їх зв'язок з динамікою людського та інституціонального капіталів, вплив на можливі перспективних змін в країні [8; 9]. Зарубіжні вчені теж приділяли трансформації в нашій країні певну увагу [10].

Українські перетворення найчастіше розглядають у межах пострадянського простору [11]. Для цього є підстави. Тим більше, що російські соціологи створили потужну базу для порівняльного аналізу [12; 13; 14; 15].

Все ж обмежитись цією дослідницькою перспективою неможливо. Будучи корисною в порівняльній перспективі, вона не дає уявлення про достатню кількість причин соціально-економічних зрушень в Україні та інших колишніх республіках Радянського Союзу. Якщо обмежитись цим аналізом, то ми застигнемо на описовій стадії, орієнтуючись лише на певний випадок. Теоретичні висновки в такій ситуації будуть носити або

занадто загальний характер (теорія капіталізму як така), або взагалі будуть залишатися на рівні емпіричних узагальнень.

На мою думку, вихід в цій ситуації можна шукати на шляхах світ-системного аналізу, запропонованого І. Валлерстайном. Він вважає, що капіталістична система з самого початку формувалася як світова. Також від початку вона передбачала нерівність між своїми складовими. Її географічна структура мала вигляд трьох концентричних кілець – центру, напівпериферії та периферії. Саме ці ідеї в даному дослідженні будуть для мене слугувати методологічними орієнтирами.

Нагадаю деякі основні положення світ-системного аналізу. Перше. І. Валлерстайн закликає не обмежуватися шорами методологічного націоналізму, тобто не сприймати державні кордони як обрії теоретичного аналізу. Соціальна система як одиниця соціологічного аналізу визначається інакше: «Ми беремо як визначальну характеристику соціальної системи існування всередині неї поділу праці, отже різні сектори або географічні зони в ній залежні від економічного обміну з іншими для безперешкодного і безперервного забезпечення потреб зони. Зрозуміло, що такий економічний обмін може існувати без загальної політичної структури і навіть, що ще більш ясно, без спільної культури, що поділяється всіма» [16, с. 23]. Американський вчений пише: «Три структурні позиції світу-економіки – серцевина (центр), периферія та напівпериферія – стабілізувалися приблизно до 1640 р.» [16, с. 38]. Протягом XV – XVIII ст. відбулася інституціоналізація цієї системи в світовому масштабі [17, с. 146]. В XIX ст. капіталістична система вперше в історії стала по-справжньому всесвітньою [16, с. 112 – 113]. Тепер розвиток жодного суспільства не можна адекватно зрозуміти, не враховуючи його місце в цій системі.

Теорію І. Валлерстайна неоднозначно сприймають у світовому соціологічному співтоваристві. По-перше, її автора звинувачують у економцентризмі, а, по-друге, виникають непорозуміння щодо заперечення американським вченим теорії глобалізації [18]. На мою думку, перша риса аналізу І. Валлерстайна пов'язана з характером самого капіталізму. Він виник і до цього часу існує як економцентрична суспільна система. Тому розгляд капіталістичної світової системи помимо волі дослідника на перший план виводить економічні питання. Що стосується негативного ставлення І. Валлерстайна до теорії глобалізації, то воно обумовлене тим, що американський соціолог цю теорію розглядає як чергове втілення теорії модернізації. Я вже розглядав це питання. На мою думку, світ-системний аналіз сумісний з теорією глобалізації в тому разі, коли останню інтерпретувати як певний стан світової капіталістичної системи, що передбачає набуття певної автономії світовими ринковими інститутами по відношенню до національних держав [19].

У подальшому аналізі моєю метою буде з'ясування сучасного місця України в глобальній капіталістичній системі та чинників її руху до цього місця.

Розпочну з аналізу статистичного матеріалу, який дотичний до визначеної мети. При цьому я сфокусую свою увагу на періоді економічного зростання в нашій країні (2000 – 2008). На мою думку саме дані за цей період (до світової фінансової кризи) є особливо показовими. Вони свідчать про внутрішнє спрямування трансформації українського суспільства.

За цей період ВВП країни постійно зростав у відсотках до попереднього року: 2000 р. – 105,9%; 2001 р. – 109,2%; 2002 р. – 105,2%; 2003 р. – 109,6%; 2004 р. – 112,1%; 2005 р. – 102,7%; 2006 р. – 107,1% [20, с. 26]. Це зростання було характерним майже для всіх галузей народного господарства, хоча в більшості з них не були досягнуті показники 1990 р. Відповідні дані в Табл.1.

Таблиця 1
Індекси обсягу продукції за видами діяльності [20, с. 106, 143]

№ п/п	Види діяльності	2001	2002	2003	2004	2005	2006
1.	Промисловість	114,2	107,0	115,8	112,5	103,1	106,2
1.1	Добувна промисловість	103,3	102,8	105,5	104,1	104,4	105,8
1.2.	Переробна промисловість	117,2	108,9	118,3	114,6	103,0	106,3
1.3	Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	118,2	108,4	120,0	112,4	113,7	110,0
1.4	Легка промисловість	113,8	100,4	104,0	113,6	100,3	98,1
1.5	Хімічна та нафтохімічна промисловість	110,6	106,5	116,8	114,4	109,8	103,2
1.6	Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	104,9	103,9	114,3	112,0	98,5	108,9
1.7	Машинобудування	118,8	111,3	135,8	128,0	107,1	111,8
1.8	Виробництво машин та устаткування	118,6	100,4	121,4	118,9	112,2	102,9
1.9	Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	115,2	108,1	119,2	149,3	90,8	110,7
1.10	Виробництво	122,0	129,6	162,1	124,6	112,4	119,1

	транспортних засобів та устаткування						
1.11	Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	102,6	101,1	104,7	98,9	102,9	106,7
2.	Сільське господарство	-	101,2	89,0	119,7	100,1	102,5

Особливо помітний контраст з 1990 р. в сільському господарстві. По відношенню до 1990 р. в 1995 р. продукція сільського господарства становила 65,0%; в 2000 р. – 53,4%; в 2002 р. – 59,5%; в 2003 р. – 53,0%; в 2004 р. – 63,4%; в 2005 р. – 63,5%; в 2006 р. – 65,1% [20, с. 143]. В кращому стані було рослинництво, яке 2006 р. досягло 82% від обсягу виробництва в 1990 р. В тваринництві цей показник досяг лише 50% [20, с. 142]. Частка господарств населення в 2006 р. у виробленій продукції сільського господарства становила в рослинництві 57,7%, а в тваринництві – 65,5%, в цілому по сільському господарству – 61,0%. Це – свідчення примітивізації сільськогосподарського виробництва.

Економічне зростання в Україні супроводжувалося зменшенням чисельності зайнятих у більшості галузей промислового виробництва, що видно з Табл. 2.

Таблиця 2

Середньорічна кількість найманих працівників в Україні за видами промислової діяльності (тис. чол.) [20, с. 374]

№ п/п	Види діяльності	Роки						
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
1.	Добувна промисловість	615	581	550	531	529	518	513
2.	Переробна промисловість	2917	2704	2500	2356	2351	2370	2329
3.	Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	518	458	464	445	452	465	465
4.	Легка промисловість	262	230	186	156	150	147	133
5.	Текстильне виробництво; виробництво одягу, хутра та виробів з хутра	221	197	161	135	129	126	112
6.	Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	41	33	25	22	22	21	21
7.	Обробка деревини та	41	36	34	33	34	37	38

	виробництво виробів з деревини, крім меблів							
8.	Целюлозно-паперове виробництво; видавнича діяльність	60	61	58	57	61	66	68
9.	Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки	54	55	57	58	59	59	54
10.	Хімічна та нафтохімічна промисловість	201	193	191	179	178	182	184
11.	Хімічне виробництво	159	153	152	140	135	134	130
12.	Виробництво гумових та пластмасових виробів	42	40	39	39	43	48	54
13.	Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	203	184	161	150	150	154	151
14.	Металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	434	428	418	409	415	425	430
15.	Машинобудування	1061	958	867	810	793	773	740
16.	Виробництво машин та устаткування	497	462	415	378	361	352	334
17.	Виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування	281	239	205	184	180	174	172
18.	Виробництво транспортних засобів і устаткування	283	257	247	247	252	247	234
19.	Інші галузі промисловості	83	74	64	59	60	63	65
20.	Виробництво та розподіл електроенергії, газу	529	526	528	529	528	527	520

	та води							
21.	Промисловість у цілому	4061	3811	3578	3416	3408	3416	3362

Показники зменшення зайнятих в промисловості можна витлумачити як підвищення продуктивності праці. Але постає питання про спрямованість руху робочої сили. Від цього залежать і зміни в соціальній структурі країни. Відповідні зрушення видно в Табл. 3.

Таблиця 3

Кількість зайнятого населення України за видами економічної діяльності (тис. чол.) [20, с. 356]

№ п/п	Види діяльності	Роки						
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
1.	Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	4334,1	4117,4	4107,0	4079,1	3974,6	3986,3	3633,8
2.	Промисловість	4598,3	4390,3	4220,4	4123,2	4077,1	4072,4	4036,9
3.	Будівництво	903,6	865,4	838,9	833,5	907,5	941,5	987,1
4.	Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку. Діяльність готелів та ресторанів	3121,3	3422,2	3657,1	3752,4	3971,2	4175,2	4403,9
5.	Діяльність транспорту та зв'язку	1355,0	1325,9	1353,5	1361,4	1374,9	1400,5	1428,3
6.	Фінансова діяльність	166,1	171,9	178,0	190,3	216,1	247,9	286,0
7.	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	815,9	834,3	848,2	914,8	919,9	966,6	1041,9
8.	Державне управління	1198,6	1163,0	1183,4	1170,6	1050,2	1028,9	1033,7
9.	Освіта	1609,7	1621,3	1630,3	1637,2	1648,7	1668,2	1690,5
10.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1379,6	1361,8	1359,8	1366,5	1348,9	1356,6	1356,7
11.	Інші види економічної діяльності	692,8	698,0	714,6	734,3	806,6	835,9	831,6
12.	Усі зайняті	20175,0	19971,5	20091,2	20163,3	20295,7	20680,0	20730,4

До середини 2000-х років продовжувалася переорієнтація економічно активного населення на обслуговуючі види діяльності. Число зайнятих в сільському господарстві та ін. зменшилося за 6 років на 700,3 тис. чол., в промисловості – на 56,14 тис. чол.

Серед галузей матеріального виробництва спостерігалось зростання лише в будівництві – на 83,5 тис. чол.

У торгівлі та інших обслуговуючих галузях відбулося зростання зайнятих на 1282,6 тис. чол., в транспорті та зв'язку – на 73,3 тис. чол., у фінансовій діяльності – на 119,9 тис. чол., в операціях з нерухомістю та в наданні послуг підприємцям – на 226 тис. чол. Симптоматично, що збільшення банківських працівників збігається з бумом споживчого кредитування, який був однією з передумов наступної фінансової кризи [21, с. 18].

Дещо збільшилася за цей період кількість зайнятих в освіті – на 80,8 тис. чол., але при цьому соціологами постійно фіксувалося і зростання незадоволення в суспільстві якістю освітніх послуг [8, с. 14]. Зменшилася чисельність зайнятих в державному управлінні (на 164,9 тис. чол.) та в охороні здоров'я (на 23 тис. чол.).

У цілому ж можна говорити про спрощення соціально-професійної структури населення України. Подібні зрушення лише позірно нагадують зміни в соціально-професійній структурі країн центру. В Україні переорієнтація значних груп працівників на обслуговуючу діяльність не пов'язана з появою великих груп, зайнятих виробництвом інформації.

Дуже важливим показником становища країни в світовій капіталістичній системі є співвідношення експорту й імпорту в розподілі по країнах. Але спочатку звернуся до загальних характеристик зовнішньої торгівлі України. Для цього зупинюся на товарній структурі експорту та імпорту (Табл. 4, 5). Від експорту та імпорту послуг я в даному разі свідомо відволікаюся. Товарна структура краще характеризує поєднання факторів виробництва саме на території України.

Таблиця 4

Товарна структура зовнішньої торгівлі. Частка у загальному обсязі експорту (в %) [20, с. 254; 22, с. 266; 23, с. 131; 24, с. 138]

№ п/п	Види товарів	2001	2005	2006	2008
1.	Живі тварини, продукти тваринного походження	2,8	2,1	1,0	1,2
2.	Продукти рослинного походження	4,3	5,0	5,1	8,3
3.	Жири та олії тваринного або рослинного походження	1,4	1,7	2,5	2,9
4.	Готові харчові продукти	2,8	3,8	3,6	3,8
5.	Мінеральні продукти	10,8	13,7	10,1	10,5
6.	Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	9,1	8,7	8,8	7,5
7.	Полімерні матеріали, пластмаси та каучук	1,6	1,7	2,1	1,5

8.	Шкіряна і хутряна сировина та вироби з них	0,8	0,6	0,8	0,5
9.	Деревина і вироби з деревини	1,4	1,6	1,6	1,2
10.	Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	1,8	1,3	1,6	1,3
11.	Текстиль та вироби з текстилю	3,8	2,7	2,4	1,5
12.	Взуття, головні убори та парасольки	0,5	0,3	0,3	0,3
13.	Вироби з каменю, гіпсу, цементу, кераміки, скла	0,9	0,6	0,7	0,7
14.	Дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них	-	0,3	0,3	0,2
15.	Недорогоцінні метали та вироби з них	41,3	40,9	42,8	41,2
16.	Механічне обладнання, машини та механізми, електрообладнання та їх частини, пристрої для записування або відтворення зображення та звуку	10,5	8,3	8,7	9,5
17.	Транспортні засоби та шляхове обладнання	3,4	4,8	5,4	6,5
18.	Прилади і апарати оптичні; апарати медико-хірургічні; годинники; музичні інструменти	0,5	0,4	0,4	0,4
19.	Різні промислові товари	0,6	0,6	0,7	0,7
20.	Твори мистецтва	0,1	0,0	0,0	0,0
21.	Товари, придбані в портах	0,0	0,0	0,1	0,1
22.	Різне	1,8	0,7	1,0	0,4
23.	Загальний обсяг експорту в млн. дол. США	16264,7	38368,0	34228,4	66954,4

Матеріали цієї таблиці свідчать про те, що в роки економічного зростання Україна постійно нарощувала обсяги експорту. Його загальний обсяг зріс більше ніж вчетверо (411,7%). Структура експорту свідчила на користь того, що Україна за попередні роки перетворилася на брудний цех більш розвинутих країн. На зовнішніх ринках наша країна була перш за все представлена металами, мінеральними ресурсами, продукцією хімічної промисловості. Високотехнологічні товари (машини, механізми,

прилади та ін.) становили приблизно 16% експорту. При цьому структура експорту в роки економічного зростання не демонструвала тенденцій до змін в напрямку збільшення обсягів високотехнологічних товарів.

Тепер розглянемо товарну структуру імпорту.

Таблиця 5

Товарна структура зовнішньої торгівлі. Частка у загальному обсязі імпорту (в %) [20, с. 254; 22, с. 266; 23, с. 131; 24, с. 138]

№ п/п	Види товарів	2001	2005	2006	2008
1.	Живі тварини, продукти тваринного походження	1,2	1,4	1,4	2,0
2.	Продукти рослинного походження	1,7	1,5	1,5	1,7
3.	Жири та олії тваринного або рослинного походження	0,6	0,6	0,4	0,7
4.	Готові харчові продукти	3,7	4,0	3,7	3,1
5.	Мінеральні продукти	42,6	32,0	30,0	29,7
6.	Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	7,1	8,6	8,6	8,1
7.	Полімерні матеріали, пластмаси та каучук	4,4	5,4	5,6	5,2
8.	Шкіряна і хутряна сировина та вироби з них	0,4	0,3	0,3	0,3
9.	Деревина і вироби з деревини	0,5	0,6	0,6	0,6
10.	Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів	3,4	2,8	2,6	2,1
11.	Текстиль та вироби з текстилю	4,1	3,9	3,0	2,5
12.	Взуття, головні убори та парасольки	0,3	0,8	0,6	0,6
13.	Вироби з каменю, гіпсу, цементу, кераміки, скла	1,2	1,4	1,6	1,5
14.	Дорогоцінне або напівдорогоцінне каміння, дорогоцінні метали та вироби з них	-	0,6	0,4	1,2
15.	Недорогоцінні метали та вироби з них	5,2	6,8	7,4	7,5
16.	Механічне обладнання, машини та механізми,	15,1	17,5	17,5	15,6

	електрообладнання та їх частини, пристрої для записування або відтворення зображення та звуку				
17.	Транспортні засоби та шляхове обладнання	4,7	8,9	11,4	14,1
18.	Прилади і апарати оптичні; апарати медико-хірургічні; годинники; музичні інструменти	1,7	1,4	1,5	1,4
19.	Різні промислові товари	0,7	0,9	1,0	1,2
20.	Твори мистецтва	0,0	0,0	0,0	0,0
21.	Товари, придбані в портах	0,6	0,6	0,6	0,6
22.	Різне	0,9	0,1	0,1	0,0
23.	Загальний обсяг імпорту в млн. дол. США	15775,1	36136,3	45038,6	85535,3

Імпорт зростає швидше за експорт (2008 рік по відношенню до 2001 року дає приріст 542,2%). Особливо швидко нарощення імпорту відбувалося після так званої Помаранчевої революції. Це можна пояснити бізнес-інтересами того угруповання правлячого класу, яке скористалося народним протестом, і опинилося при владі. Значною мірою це була перемога імпортерів над експортерами. У 2008 р. імпорт перевершив експорт на 18580,9 млн. дол. США. Зрозуміло, що домінування імпортерів не могла не пригнічувати власного виробництва в країні.

У цілому ж структура українського імпорту є досить стабільною. Головними статтями в ньому є мінеральна сировина (перш за все, російська нафта), різноманітні машини та механізми, продукція хімічної промисловості (пальне та ін.). Найбільш стрімко зростає обсяг імпорту транспортних засобів, що наочно можна бачити на вулицях українських міст, забитих імпортованими автомобілями.

За цифрами важко побачити живу реальність. Вона ж така. Країна імпортує російський газ, щоб виплавити чавун і сталь, які будуть продані на зовнішніх ринках. Значна частина зароблених коштів буде використана для престижного споживання елітними групами. В цих циклах продовжує експлуатуватися значно погіршена радянська структура економіки, а дуже часто і основні фонди теж експлуатуються ще радянських часів. Цей цикл став на перешкоді структурним змінам в економіці. Річ у тому, що він в Україні має не просто технологічну природу. Він є основою процвітання величезних бізнес-груп. Скажімо, SCM є однією з тих економічних структур, які консервують нинішній стан української економіки.

Важливі дані, що характеризують стан України та його динаміку в світовій капіталістичній системі, дають результати зовнішньої торгівлі з

різними країнами. Для подальшого аналізу виділю країни центру, напівпериферії та периферії світової капіталістичної системи. Для наочності візьму по п'ять країн з кожної групи. Безумовно, такий аналіз не є повним. Але для нашої мети він поки що достатній. Далі в табличній формі дані по експорту та імпорту (Табл. 6, 7).

Таблиця 6

Товарний експорт України до різних країн
(млн. дол. США) [20, с. 248 - 252; 22, с. 260 – 264 ; 23, с. 126 – 129; 24, с. 133–136]

№ п/п	Країни	2001	2005	2006	2008
Центр					
1.	США	569,2	956,5	1208,8	1949,1
2.	Сполучене Королівство	368,5	358,2	387,6	640,8
3.	Федеративна республіка Німеччина	710,9	1285,2	1283,8	1837,1
4.	Франція	102,6	199,9	351,4	513,5
5.	Нідерланди	206,6	515,5	708,1	1117,9
Напівпериферія					
1.	Китай	542,1	711,1	544,7	547,5
2.	Росія	3679,5	7490,1	8650,7	15735,6
3.	Польща	497,4	1010,4	1344,5	2338,7
4.	Італія	832,4	1892,6	2503,4	2911,7
5.	Іспанія	245,0	573,5	445,1	870,0
Периферія					
1.	Єгипет	204,2	798,8	748,2	1560,0
2.	Південна Африка	0,8	24,8	14,4	33,8
3.	Індонезія	118,8	216,4	245,1	460,3
4.	Перу	5,8	37,0	24,7	25,2
5.	Албанія	12,3	54,2	90,2	80,4

За період економічного зростання український експорт рівномірно збільшувався за всіма географічними напрямками. Серед країн центру за обсягом українського експорту на першому місці були США і ФРН. Найбільш стрімко експорт зростав до Нідерландів (в 5,4 разу, або 541,1%) та до Франції (в 5 разів, або 500,5%). Правда, експорт у Францію за обсягом залишається найменшим у цьому списку.

Серед країн напівпериферії найбільш містким ринком для українського експорту була Росія. Найбільш стрімко експорт збільшувався до Польщі (в 4,7 разу, або 470,2%) та до Росії (в 4,3 разу, або 427,7%). Майже незмінним залишався обсяг українського експорту до Китаю (101,1% за період, що розглядається).

Країни периферії теж були зростаючими ринками для українського експорту. Особливо це помітно на прикладі Єгипту, куди український експорт за аналізований період зріс в 7,6 разу (764%).

Тепер за такою ж схемою розглянемо український імпорт.

Таблиця 6

Товарний імпорт України з різних країн
(млн. дол. США) [20, с. 248 – 252; 22, с. 260 – 264 ; 23, с. 126 – 129; 24, с. 133–136]

№ п/п	Країни	2001	2005	2006	2008
Центр					
1.	США	457,7	710,0	879,1	2808,2
2.	Сполучене Королівство	229,1	502,7	620,6	1375,8
3.	Федеративна республіка Німеччина	1380,2	3383,8	4268,3	7165,3
4.	Франція	295,9	798,9	989,8	1682,5
5.	Нідерланди	177,0	464,1	641,2	1283,7
Напівпериферія					
1.	Китай	195,6	1810,5	2310,4	5601,5
2.	Росія	5813,5	12842,5	13787,0	19414,2
3.	Польща	450,8	1405,9	2109,2	4280,3
4.	Італія	411,8	1030,2	1467,4	2432,1
5.	Іспанія	87,8	233,5	354,9	660,2
Периферія					
1.	Єгипет	9,9	37,1	43,2	90,9
2.	Південна Африка	5,4	51,6	40,3	341,3
3.	Індонезія	38,0	124,0	167,3	426,0
4.	Перу	1,5	3,1	1,5	4,1
5.	Албанія	12,3	1,1	0,3	0,4

З 2000 р. по 2008 р. український експорт зріс в 4,5 разу (459,5%), а імпорт – в 6,1 разу (612,9%). В 2008 р. імпорт перевищував експорт на 18580,9 млн. дол. США [24, с. 133].

Географічно український експорт та імпорт розподілявся так. Країни СНД становили в експорті 35,6%, в імпорті – 39,2%. Торгівельне сальдо було для України від’ємним і становило – 9760 млн. дол. США.

Країни Європи (крім країн СНД) становили 29,5% в українському експорті і 35,6% в імпорті. Сальдо в 2008 р. було від’ємним і становило – 10744,2 млн. дол. США.

Азійські країни в 2008 р. становили 22,7% українського експорту і 17,9% – імпорту. Сальдо тут теж було від’ємним, але становило лише – 75,2 млн. дол. США.

Африка представлена 0,6% в експорті та 0,2% – в імпорті. Сальдо фіксувалося позитивне в розмірі 2343,3 млн. дол. США.

Експорт до країн Америки в 2008 р. становив 0,6% українського експорту і 0,5% імпорту. Сальдо фіксувалося від'ємне, але в обсязі всього 46,6 млн. дол. США.

У зовнішній торгівлі України за обсягами імпорту домінувала Росія, але її імпорт зріс лише в 3,3 разу (334%) за період 2000 – 2008 рр. Найбільш стрімко зростав імпорт з ПАР (в 63,2 разу) та з Китаю (28,6 разу).

З країнами центру світової капіталістичної системи спостерігалось стійке зростання імпорту в межах 5 – 7 разів, що мало такий вигляд: США (614%), Сполучене Королівство (600%), ФРН (519%), Франція (569%), Нідерланди (725%). Показовим є те, що за період економічного зростання майже з усіма країнами центру в Україні сформувалося від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі, що по країнах має такий вигляд: США – (- 859,1 млн. дол. США), Сполучене Королівство – (- 735,2 млн. дол. США), ФРН – (- 5328,2 млн. дол. США), Франція – (- 1169 млн. дол. США), Нідерланди – (- 165,8 млн. дол. США).

Від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі з країнами світового центру свідчить про сформованість механізму отримання ними геоекономічної ренти з України.

Сальдо зовнішньої торгівлі України з країнами напівпериферії мало такі характеристики. З Китаєм воно було від'ємним і становило (- 5054 млн. дол. США), як і з Росією (-3678,6 млн. дол. США) та Польщею (-1942 млн. дол. США). З Італією (+479,6) та Іспанією (+209,8 млн. дол. США) сальдо фіксувалося позитивним.

З країнами периферії сальдо зовнішньої торгівлі України на 2008 р. сформувалося в основному позитивним: Єгипет (+1469,1 млн. дол. США), Індонезія (+34,3 млн. дол. США), Перу (+21,1 млн. дол. США), Албанія (+80 млн. дол. США). Виняток становить ПАР (-307,5 млн. дол. США).

Динаміка зовнішньої торгівлі України досить чітко свідчить про поступове сповзання нашої країни на периферію світової капіталістичної системи. Показово, що це сповзання відбувалося в період економічного підйому. Мабуть, Україну ще неможливо повністю віднести до світової периферії. Вона міститься на самому краю напівпериферії, або в верхньому шарі периферійних країн.

Макроекономічні показники є достатньою підставою для зробленого висновку. Але далі треба спробувати пояснити, які чинники підштовхували Україну на світову периферію. Якщо нам вдасться це зробити, то ми зможемо запропонувати і певну візію виходу з цього стану.

Більшість вчених, як українських, так і зарубіжних, переконливо довели, що головну увагу у даному випадку варто приділити інституціональним механізмам [25; 26]. Я погоджуюся з цією

методологічною настановою, але вважаю за необхідне пояснити, чому розвиток інституціональної системи України відбувався саме в такому напрямку.

Перша обставина полягає в тому, що перехід від соціалізму до капіталізму в колишньому СРСР відбувався через катастрофу. Мені вже доводилося писати про це [27], тому зараз обмежуся цією констатацією і виведенням наслідків з неї. Катастрофічний характер змін ліквідував можливості еволюційного розвитку радянського соціалізму. Він позбавив суспільство цілісності. Імпульсу до фрагментування суспільної тканини додав розпад Радянського Союзу. Головним наслідком цього стала слабка держава, яка й задавала обрїй формування нової інституціональної системи. Видатний український економіст В'ячеслав Демет'єв показав, що «провал влади», яка мусила б забезпечувати суспільні інтереси, призвів «...до виникнення *«надлишку» влади* приватних економічних, політичних і кримінальних агентів» [25, с. 312]. В новій інституціональній системі «...не інститути почали домінувати над людьми, а люди почали використовувати інститути для своїх цілей. Інакше кажучи, не загальне підкорило собі одиничне, а одиничне почало підкорювати собі загальне» [25, с. 322].

Друга обставина впливає з першої. Катастрофа радянського соціалізму привела до того, що новий суспільний лад формувався як його антипод. Елітні групи на початковому етапі трансформації відмовлялися від усього досвіду недалекого минулого, шукаючи собі легітимацію в минулому досить далекому. При цьому вони керувалися дуже спрощеними уявленнями про капіталізм, які, скоріше, відповідали не реальному капіталізму в країнах центру світової капіталістичної системи, а ідеологічним кліше радянських часів про цей суспільний лад. Тільки тепер вони наділялися позитивними конотаціями. Наприклад, дуже популярним був лозунг первинного нагромадження капіталу, яким легітимізували перерозподіл суспільного багатства [28]. Реальне первинне нагромадження капіталу відбулося ще за часи радянської індустріалізації. На початку 1990-х років йшов процес первинного перерозподілу суспільного багатства в приватних інтересах.

Вже в процесі цього перерозподілу стає зрозумілим, що новий суспільний лад формується не тільки як антипод радянського соціалізму, але і як його інобуття. По-перше, перерозподіл здійснюється в межах суспільних мереж, які склалися ще в останній період соціалізму, що отримав назву перебудови. Саме тоді радянська еліта почала структуруватися за принципом земляцтв, формуючи початкові клієнтельні групи. Вони зберігають свою дієвість понині.

По-друге, в останні три десятиліття радянського соціалізму у зв'язку з ослабленням репресивного механізму в найкращому становищі опинялися ті соціальні групи, які могли використовувати своє положення в суспільному поділі праці для отримання ренти [29]. Безумовно, найвигіднішим в цьому сенсі було місце партійної номенклатури.

Правда, довгий час діяли внутрішні стримуючі чинники. Керівники КПРС розуміли, що відверта рентоорієнтована поведінка партійних функціонерів, знищить і партію, і соціалізм. Тому партійна номенклатура отримувала ренту як група і в обмежених обсягах. Це не виключало постійних скандалів, що стосувалися окремих представників цієї верстви населення, а особливо їх дітей і родичів. Структурний тиск вів до поступового корумпування номенклатури. Відверто ж ренту знімали торгові працівники. В Радянському Союзі виникла дивна ситуація, коли скромні працівники магазинів користувалися великим впливом у суспільстві. З руйнуванням радянського соціалізму орієнтація на отримання ренти через опанування суспільними місцями, які пов'язані з посередництвом в русі товарів і фінансів, вийшла на поверхню суспільного життя. Колишня номенклатура відверто почала втілювати свої відкладені до часу претензії на власність. Але це стосується не лише цієї верстви. Фактично увесь державний механізм перетворився на систему місць, які дають можливість знімати ренту. Зайняття керівної посади стало тотожним тимчасовій приватизації суспільного місця по отриманню відповідної ренти. Від міністра до працівника ДАІ всі включені в цю систему. Через це навіть 100-відсотково державні установи і організації працюють як приватні.

Орієнтація на ренту як на найбільш вигідний спосіб отримання прибутку запустила в Україні механізм негативного відбору. На державні посади прагнуть потрапити і дуже часто потрапляють зовсім не ті, хто піклується про державні чи якісь інші суспільні інтереси. Саме це є причиною всезагального характеру корупції в нашій країні. Вона вмонтована в саму інституціональну систему. Її логіку не збирався ламати жодний з урядів України. Журналіст Інна Ведерникова пише: «В 2004-му процент відкату державним мужам за «перемогу» в тендері балансував на рівні 10 відсотків. В 2005-му, з приходом команди вищезазначеного рекордсмена-демократа [Віктора Ющенко – *І. К.*], зріс до 25. Як пояснили: «За ризик». В 2006 році, професіонали, що повернулися у виконавчу владу, стабілізували ставку на позначці 50 відсотків. Ну, а в 2008-му команда нового прем'єра справедливо вирішила, що довго їм не протриматися, і оперативно вивели процес ще й в екстенсивне річище, обклавши даниною перенесення паперів з кабінету в кабінет. Ставка «50+», що протрималася два роки, успішно діє і зараз» [30].

Гонитва за рентою, що передбачає зайняття якоїсь монопольної позиції в системі суспільного обміну, характерна не лише для колишньої радянської номенклатури, яка перетворилася на основу бюрократичної буржуазії в Україні. Нею охоплені і бізнес. Великі бізнес-структури, користуючись своєю близькістю до влади, успішно «оптимізують» податки. Тут використовується багато схем – від офшорів до заплутування податкової звітності. Сергій Семенов проаналізував сплату податків на прибуток найбільшими корпораціями країни станом на початок 2012 року. Виявилось, що таке величезне підприємство як

«Азовсталь» в 2009 – 2010 роках не заплатило в держбюджет жодної копійки податку на прибуток, показуючи по фінансовій звітності чисті збитки. При цьому доходи підприємства зросли з 21, 546 до 35, 786 млрд. грн. Це було характерним і для ряду інших великих підприємств, що входять до групи SCM Рината Ахметова. Така ж картина спостерігалася і на Алчевському металургійному комбінаті, і на концерні «Стирол»[31]. Ті ж представники бізнесу, які не мають можливості повною мірою «оптимізувати» свої податки, змушені сплачувати подвійну ставку оподаткування.

На цьому треба наголосити спеціально. На нинішній момент та частина економічної системи України, яка не може скористатися спеціальними привілеями монопольного доступу до вищої політичної влади, перебуває під подвійним оподаткуванням. При цьому одна податкова система легальна, а інша – ні. Стосовно першої системи, яка наповнює держбюджет, вважається можливим і доцільним ухиляння від сплати податків. Але нелегальна система оподаткування діє без збоїв, а ставки в ній лише збільшуються. Це всі ті хабарі, які бізнесмени на регулярній основі змушені платити різноманітним державним чиновникам. Ці гроші як рента виводяться у сферу приватного споживання верстви рентоодержувачів. І в цілому держава, і більшість її населення перебувають у ситуації бідності в той час як одержувачі ренти купаються в розкоші і практикують престижне споживання.

Рентна орієнтація в економіці породжує неефективного власника і менеджера. Вони практикують опортуністичну поведінку, яка є руйнівною для відповідних підприємств. В'ячеслав Дементьєв слушно пише: «Ризик свавільного перерозподілу власності, а також відсутність фондових ринків призводить до того, що у власника ослаблена (або «придушена») мотивація до збільшення вартості активів підприємства, яке він контролює. Прагнення власника до максималізації свого індивідуального багатства не приймає форму мотивації до максималізації вартості активів, якими він володіє. Формою багатства, якій віддають перевагу, до максималізації якої мотивований власник, є її найбільш ліквідна форма – грошові ресурси. Як наслідок, виникає *відрив індивідуального багатства власника від ринкової вартості активів підприємства, яке він контролює*» [25, с. 364]. Цими обставинами пояснюється те, що директори заводів для особистого збагачення знищили величезні матеріальні багатства країни. Приватизація часто теж не покращувала ситуацію, адже нові власники, прагнучі миттєвого збагачення, могли продовжувати знищення технічної бази підприємства. Зовсім не рідкістю було, коли верстати з числовим програмним забезпеченням здавалися в металобрухт.

Подвійне оподаткування з особливою силою тисне на малий бізнес. Це один з факторів постійного скорочення середньої чисельності зайнятих на малих підприємствах. Якщо у розрахунку на одне підприємство в 1995 р. припадало 12 зайнятих, то у 2006 р. – тільки 6 [20,

с. 300]. Це негативно відбивається на інноваційній активності економічних суб'єктів. З року в рік повторюється цифра, згідно з якою частка України на світовому ринку наукомісткої продукції становить близько 0,1% [32, с. 197]. При цьому і так незначна інноваційна активність з року в рік зменшується. Якщо за даними державної статистики в 1994 р. для 26% українських підприємств була характерна інноваційна діяльність, то в 2007 р. частка таких підприємств становила лише 14,2%, в 2008 р. – 13%. Частка реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції становила у 2007 р. 6,7%, в 2008 р. – 5,9% [33].

Все це дає підстави зробити висновок, що особливості інституціональної трансформації українського суспільства, яка відбувалася в умовах слабкої держави, що було наслідком катастрофи соціалізму, призвели до виникнення інституційного механізму гальмування суспільного розвитку. Домінуючими в суспільстві виявилися групи, які основний прибуток отримують за рахунок різноманітних форм вилучення ренти. Рентоодержувачі витягують всі життєві сили з країни. Самі механізми вилучення ренти пов'язані з негативним відбором в суспільстві, який руйнує мораль і інноваційну активність. Отже вже в особливостях інституціональної системи України закладено передумови для її програшу у світовому науково-технічному, економічному і політичному змаганні. Але цей механізм підтримується і відтворюється впливовими акторами в середовищі правлячого класу. Знову пошлюся на В'ячеслава Демет'єва, який пише: «В такому випадку неефективність економічної системи – це вже не просто стихійний результат слабкості (нерозвиненості) інститутів влади і пов'язаного з ним хаосу, а наслідок «свідомого» регулювання економічного процесу приватними владними групами в приватних інтересах» [25, с. 332].

Перехід від соціалізму до капіталізму в Україні, як і в інших країнах колишнього СРСР, завершився. Вести далі мову про транзит – це відволікати увагу від справжніх питань. Головним же серед них є питання про характер суспільного ладу, який склався у нас. У сучасному світі існує декілька моделей капіталізму [34, с. 14 – 19]. Вони склалися в результаті дії великої кількості детермінантів: місця країни в світовій капіталістичній системі, характеру взаємодії економічної підсистеми суспільства з його політичною формою, особливостей культури і особливо такого її центрального елементу як цінності. Богдан Гаврилишин впевнений, що для початку будь-який суспільний лад треба аналізувати як єдність економічної системи, політичного правління та цінностей [34, с. 13]. Крім того, будь-який суспільний лад оформляється якимось головним процесом. Він мусить мати як циклічні характеристики, через які цей суспільний лад відтворюється, так і характеризуватися певною спрямованістю змін. Цей процес задає переважаючу форму обмінних процесів в суспільстві. Після праць Карла

Поланьї їх прийнято розділяти на реципрокні, редистрибутивні і процеси ринкового обміну [35]. Вони можуть поєднуватися і взаємно накладатися. Скажімо, для феодалізму і радянського соціалізму переважаючими треба визнати редистрибутивні відносини обміну. Але в одному випадку редистрибуція здійснюється на основі ручної праці на землі при юридичній нерівності ієрархічно пов'язаних суспільних станів. В іншому випадку редистрибутивні обміни здійснювалися на індустріальній стадії розвитку за умови формально-правової рівності громадян.

Після праць Андерса Ослунда в наукових колах України і Росії широко використовується термін «рентна економіка» [36]. В'ячеслав Демет'єв пише: «Якщо взяти до уваги той факт, що в Україні (як і в Росії) на початку і в середині 90-х років ХХ сторіччя склався такий економічний порядок, при якому основним джерелом доходів для домінуючих агентів економічної системи (держави, менеджменту підприємств, приватного бізнесу) стали рентні доходи в різних формах, то можна стверджувати, що економічна система, яка сформувалася на пострадянському просторі на основі незбалансованої системи влади, – це «рентна економіка» перерозподільчого типу, з відповідним домінуванням рентних інтересів і рентиорієнтованої поведінки» [25, с. 320]. Мені все ж здається, що для цілісної характеристики суспільного ладу, який склався в нашій країні, це дещо завузький термін. Він відображає лише одну сутнісну рису головного процесу суспільного обміну. Я півтора десятки років тому запропонував термін «мульковий капіталізм» [37]. При цьому я орієнтувався на «Мукаддіму» видатного арабського вченого Ібн Хальдуна (1332 – 1406). Він розумів мульт як володіння, яке передбачає єдність влади і власності. Прочитую за новим перекладом Андрія Смірнова: «Так тому, що люди, як ми говорили, завдяки згуртованості захищають, обороняються і переслідують свої цілі (*мутāлаба*) в будь-якій справі, заради якої об'єднуються; ми також говорили, що в силу своєї природи люди, влаштуваючи спільне життя, потребують усмирителя і правителя, який стримував би їх один від одного. Ось чому в силу тієї ж згуртованості він мусить мати перевагу над ними, інакше не буде на це здатен. Така перевага і є володіння (*мульт*)» [38, с. 206].

Безумовно, я не збирався ставати послідовником Ібн Хальдуна. Використання терміну «мульт» для мене має багато в чому іронічний характер. Поєднання капіталізму і мульту – це оксюморон. Можна було просто вести мову про єдність влади і власності. Але справа в тому, що процес становлення капіталістичних відносин в Україні супроводжувався поверненням до архаїчних суспільних стосунків, особистих залежностей. Мені і хотілося все це схопити в парадоксальній формулі.

Іронія не відкидає серйозності у ставленні до реальності. Тому спробую охарактеризувати мультковий капіталізм українського зразка. Головним процесом в нашому суспільстві є постійна взаємна конвертація

влади і власності. Для кого початковим був владний капітал, застосовували його для отримання власності, а власність використовували для збільшення свого владного (політичного) капіталу. Кому вдалося на початковому етапі набути серйозну власність, використовували її як засіб отримання політичного капіталу, а останній в подальшому використовували для нарощування власності. Головний обмінний процес згуртовує в нерозривну єдність економіку і політику в нашому суспільстві, тому розмови про необхідність роз'єднання влади і бізнесу є в справжньому сенсі слова розмовами для бідних. Економічна діяльність без поєднання з політичною прирікає її суб'єкта на подвійне оподаткування, на приниження, на незахищеність своїх економічних прав і т. д. Тому більш-менш успішний бізнесмен змушений оптимізувати свою економічну діяльність через депутатські повноваження, участь в політичних партіях та ін. Як пише В'ячеслав Демет'єв: «Втручання в економіку неекономічних факторів призводить до того, що розподіл ресурсів через ринкові механізми підміняється боротьбою за доступ до ресурсів для отримання ренти» [25, с. 325]. Тому потрапляння до верхівки української політики відкриває величезні бізнес-можливості. Фірми, що пов'язані з таким політиком, будуть безперешкодно вигравати на тендерах і не тільки [39].

Відома формула К. Маркса **Гроші – Товар – Гроші'** в наших умовах діє лише як підпорядкований момент іншої формули **Влада – Власність – Влада' – Власність'** $\rightarrow \infty$.

Цикли обміну влади і власності відбуваються в межах простору, який сформувався клієнтельними групами. Останні є способом організації правлячого класу України. Більшість клієнтельних груп сформувалися за принципом земляцтва і при формуванні спиралі ще на радянські зв'язки між їх патронами. Політичний простір України існує і зазнає перетворень в результаті боротьби або домовленостей між патронами клієнтельних груп. Тому він принципово нестабільний. Центральна влада в цьому просторі виконує функцію головного оператора обмінних процесів, а отже за неї точиться постійна боротьба. Клієнтельна група, яка досягла успіху в цій боротьбі, отримує Україну у тимчасове володіння. Тут ми знову повертаємося до мульту. Злиття економічних і політичних процесів у єдиному суспільному циклі призвело до виникнення вельми специфічної політичної форми. Вона суттєво відрізняється від стабільних демократій, адже призначена не для вираження і узгодження інтересів суспільних груп, а для здійснення володіння країною правлячим класом. Цей клас за своєю сутністю є не просто політичним, а політико-економічним. Функція представництва інтересів редукована фактично до представлення інтересів клієнтельних груп в політичному просторі. Для цього останні утворюють партії, які виступають їх політичними відділами. Стосовно населення найчастіше здійснюється квазі-представництво, призначене для мобілізації електорату у виборчий період. Вага перемоги на виборах тієї чи іншої

клієнтельної групи в Україні значно відрізняється від відповідного результату в США чи Великій Британії. Достатньо у зв'язку з цим згадати Юлію Тимошенко. Але у випадку перемоги її клієнтельної групи у в'язниці зараз перебував би Віктор Янукович, і ЄС приймав би резолюції на його захист.

Можливо я дещо однозначно зображаю ситуацію. В'ячеслав Дементьев пише про «шизофренічну роздвоєність» економічної поведінки владних груп, яка поєднує «...прагнення, з одного боку, отримати ренту, що підриває ефективність економіки, а з іншого – створити або зберегти можливість отримання ренти у вигляді підтримання залишків ефективності економічної системи, що суперечить рентним інтересам» [25, с. 325]. Але в кінцевому підсумку прагнення до отримання ренти бере гору. Результати економічного розвитку країни це переконливо доводять.

Тепер можна дещо в новому ракурсі поставити питання про агентів периферизації України в межах світової капіталістичної системи. До цього йшлося про структурні передумови цього процесу. Але для своєї реалізації вони потребують певних дій соціальних суб'єктів.

У цілому всю сукупність можливих агентів периферизації можна розділити на зовнішніх і внутрішніх. З одного боку, після катастрофи радянського соціалізму склалися серйозні зовнішні структурні передумови зміщення країн колишнього СРСР на світову периферію. До останніх, в першу чергу, можна віднести загальносвітову ситуацію, яка складалася не на користь колишніх радянських республік. На початку 1990-х років Захід відчував смак перемоги. Якщо Радянський Союз в середині ХХ ст. перетворився на реальний альтернативний центр нагромадження капіталу, то в той час цілісність світової капіталістичної системи поновилася. Транснаціональні корпорації (ТНК) планували опанування раніше закритого для себе простору. За безцінь скуповувалися матеріальні цінності і винаходи. Інтереси політичних і економічних лідерів західного світу збігалися. Їм був потрібний спокійний і безпроблемний пострадянський простір, дружній до Заходу, не здатний виступити його серйозним опонентом. Така програма була представлена Збігневом Бжезинським в його відомій «Великій шахівниці» [40].

Серед зовнішніх передумов периферизації України варто розглядати також розрив господарських зв'язків з колишніми республіками СРСР, особливо з Росією. Негативний вплив мала конкуренція з останньою на світових ринках, залежність від російських енергоносіїв та ін. Російська еліта втручалася у внутрішні справи України з метою контролю над її політикою [41].

Проте зовнішні умови і агенти не можуть розглядатися як основні. Головним агентом зсуву України на периферію світової капіталістичної системи була її власна еліта. Цей висновок зрозумілий вже в світлі всього сказаного про ренту як головний спосіб отримання доходу правлячим

класом нашої країни. Але зараз я додам деякі більш конкретні міркування. Я вже говорив про знищення великих мас суспільного багатства при його початковому перерозподілі. Це призвело до загального збідніння і примітивізації країни. Це – ціна за егоїзм правлячого класу, яку ми всі разом змушені заплатити. Присвоєні елітними групами блага переводилися в грошову форму і при можливості виводилися за кордон. Важко оцінити величину подібного відпливу капіталу, який здійснювався і здійснюється в різноманітних формах. Фахівці оцінюють обсяг непродуктивного відпливу фінансових ресурсів за кордон по-різному. За розрахунками Вадима Антошкіна з 2000 р. по 2007 р його інтегральний показник зріс в 4,4 разу – з 2,8 млрд. дол. США до 12,2 млрд. дол. США [42]. Але за іншими даними тільки на Кіпр 2010 р. було вивезено близько 10 млрд. дол. США [43]. Власне зараз для мене не так важлива точність в цифрах, якої мабуть і неможливо досягти, як констатація того факту, що саме через українську еліту геоекономічна рента перетікає в країни світового центру.

У зв'язку з цим для української еліти дуже важливим є її визнання елітними групами розвинутих країн. Тому на словах вона сповідує демократичні цінності, хоча політичний устрій мулькового капіталізму може бути визначеним як імітативна демократія [44]. Крім того, наші елітні групи використовують неадекватні ідеологічні схеми (національну державу уявляють за схемами XIX ст., не розуміють контексту світового розвитку, пов'язаного з кризою капіталізму як соціально-економічної системи). Це дає підстави зробити висновок, що в умовах мулькового капіталізму утворився політичний клас, який і зіштовхує країну на периферію світової капіталістичної системи.

Чи можна цей діагноз української реальності вважати вироком для країни? Вважаю, що ні. У світі є успішні приклади руху з глибокої периферії до напівпериферійного стану. Найяскравішим прикладом є Сінгапур. Іншими прикладами можуть бути так звані «азійські тигри». Хоча їх досвід неможливо скопіювати, але треба зрозуміти головне в ньому. Країні потрібна дієздатна еліта, дієздатні інститути і громадянське суспільство. Можливо це здасться комусь дивним, але пошуку ефективної моделі розвитку може сприяти сучасна криза капіталізму, яка взагалі мусить активізувати творення життєздатних в сучасних умовах форм суспільного життя. В інформаційному суспільстві виникають принципово нові рухи, які не вимагають єдності в фізичному просторі, а координуються через Інтернет. Вони не передбачають ієрархії і інституціонально закріпленого лідерства. Такі соціальні мережі, які передбачають постійний взаємний перехід віртуального і реального, вже зараз дають можливість досягати успіху окремим громадам в Україні. Думаю, що це один з можливих напрямків пошуку альтернатив сучасному стану.

Завершу я тим, з чого починав. Капіталізм, що зараз переживає глибоку кризу, існує як світова система. Світ з цієї кризи не обов'язково

вийде кращим. Щоб запобігти виникненню гіршого світу як ніколи необхідним стає всесвітній рух інтелектуалів у пошуку ефективної моделі сталого розвитку людства. Зараз мова йде про саме збереження нашого біологічного виду *Homo sapiens* на Землі [45; 46]. Екологічний імператив зорієнтований не лише на технології, але й на суспільні відносини. Для цього і необхідний пошук нової форми суспільного устрою. Український шлях тут стає попередженням. Стихийний рух, або шлях методологічного націоналізму, ведуть лише в глухі кути.

Список використаної літератури

- 1. Суименко Е. И.** Капитализм в нашем доме. Взгляд сквозь призму теории и социальной эмпирии. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2007. – 512 с.
- 2. Коваліско Н. В.** Стратифікаційні порядки суспільства: концептуальні уявлення та досвід вивчення. – К. : Інститут соціології НАН України, 2008. – 240 с.
- 3. Макеев С., Оксамитная С.** Концепция институционального воспроизводства социальных неравенств // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2011. – № 4. – С. 32 – 49.
- 4. Лебідь Л. І.** Соціальна нерівність у сучасному українському суспільстві: особливості суб'єктивного сприйняття // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. пр. – Вип. 17. – Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 284 – 288.
- 5. Симончук Е.** Классовое действие: тенденции формирования социальных классов в Украине // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2011. – № 4. – С. 50 – 96.
- 6. Куценко О. Д.** Наследие государственного социализма в политической культуре украинского общества // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – № 993. – Х., 2012. – С. 79 – 88.
- 7. Кононов И. Ф.** Идеологические координаты электорального поведения граждан Украины (на примере Донбасса) // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – № 993. – Х., 2012. – С. 89 – 95.
- 8. Гесць В. М.** Наслідки демографічних викликів для економічного зростання в Україні // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 1. – С. 3 – 23.
- 9. Лібанова Е. М.** Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів // Демографія та соціальна економіка. – 2011. – № 1. – С. 24 – 38.
- 10. Лейн Д.** Социологические последствия двадцати лет преобразований: как сближаются Восток и Запад? // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2012. – № 1. – С. 20 – 42.
- 11. Кононов И. Ф.** Трансформационный опыт Украины, России и Беларуси: поиск интерпретативных моделей // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2010. – №12 (199). – С. 84 – 107.
- 12. Заславская Т. И.** Современное российское общество: Социальный механизм трансформации. – М. : Дело, 2004. – 400 с.
- 13. Социально-экономическое неравенство и его воспроизводство в современной России / Шкаратан О. И., Ястребов Г. А. и др.** – М. : ЗАО «ОЛМА Медиа

- Групп», 2009. – 560 с. **14. Шкаратан О. И.** Система цивилизаций и модели социально-экономического развития России и других посткоммунистических стран Европы // Мир России. – 2010. – № 3. – С. 23 – 45. **15. Ястребов Г. А.** Характер социально-экономической дифференциации населения: сравнительный анализ России и Европы // Мир России. – 2010. – № 3. – С. 57 – 89. **16. Валлерстайн И.** Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / Пер. с англ. П. М. Кудюкина. Под общ. ред. Б. Ю. Кагарлицкого. – СПб.: Издательство «Университетская книга», 2001. – 416 с. **17. Валлерстайн И.** Конец знакомого мира: Социология XXI века / Пер. с англ. под ред. В. И. Иноземцева. – М.: Логос, 2004. – С. 368. **18. Robinson William I.** Globalization and the sociology of Immanuel Wallerstein: A critical appraisal // International Sociology. – V.26. – N.6. – November 2011. – P. 723 – 745. **19. Кононов И. Ф.** Глобализация и изменение представлений об обществе // Глобалистика как область научных исследований и сфера преподавания / Под ред. Абызгалиева И. И, Ильина И. В. Отв. ред. Шестова Т. Л. – Вып. 3. – М.: Изд-во МГУ, 2009. – С. 244 – 270. **20. Статистичний щорічник України за 2006 рік.** / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Видавництво «Консультант», 2007. – 612 с. **21. Флейчук М., Андрусив Р.** Влияние внешних заимствований на социально-экономическое развитие посттрансформационных старан // Экономика Украины. – 2012. – № 1. – С. 16 – 26. **22. Статистичний щорічник України за 2001 рік.** / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Техніка, 2002. – 644 с. **23. Україна у цифрах.** 2005. Статистичний довідник. – К.: Видавництво «Консультант», 2006. – 248 с. **24. Україна у цифрах.** 2008. Статистичний збірник. – К.: Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 260 с. **25. Дементьев В. В.** Экономика как система власти. Изд. 2-е. – Донецк: Друк - інфо, 2006. – 404 с. **26. Ролан Ж.** Экономика переходного периода / Пер. с англ. Д. Е. Тетерина под ред. С. М. Гуриева и В. М. Полтеровича. – М.: ГУ ВШЭ, 2007. – 568 с. **27. Кононов И. Ф.** Наследие советского социализма и проблема гражданского общества в Украине // Гражданское общество: идея, наследие социализма и современная украинская реальность / Научн. ред. И. Ф. Кононов. – Луганск: Альма-матер, 2002. – С. 105 – 175. **28. Кононов И. Ф., Е. В. Адаменко, Л. Ц.Ваховський, Л. Ф.Панченко.** Предпринимательство Луганщины: становление в условиях общественного кризиса. – Луганськ: Изд-во ВУГУ, 1995. – 120 с. **29. Кордонский С. Г.** Рынки власти. Административные рынки СССР и России. – М.: ОГИ, 2000. – 240 с. **30. Ведерникова И.** 11 мгновений десятилетия // Зеркало недели. – 30 декабря 2010 г. // Электронный ресурс. Режим доступа: http://zn.ua/ARCHIVE/11_mgnoveniy_desyatiletija-61835.html **31. Семенов С.** Убыточные миллиардеры. Сколько олигархи не платят в украинский бюджет? Электронный ресурс // Режим доступа: <http://www.ostro.org/articles/article-355618/> **32. Амоша А. И.,**

Мельцер Л. Г. Некоторые региональные особенности организации изобретательского процесса и коммерциализации его результатов в восточных и западных областях Украины // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє. Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ. 25 – 26 травня 2006 р. / Наук. ред. І. Ф. Кононов. – Луганськ : Знання, 2006. – С. 196 – 209. **33. Нагачевська Т. В.** Сучасні тенденції міжнародного трансферу технологій та перспективи України. Електронний ресурс // Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_ekon/2009_7/09ntvpou.pdf

34. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє / Пер. з англ. Л. Л. Лещенко. – К. : Основи, 1993. – 238 с. **35. Полань К.** Велика трансформація: політичні і економічні істини нашого часу / Пер. с англ. А. В. Беляніна. Електронний ресурс // Режим доступу: http://ecsocman.hse.ru/data/577/779/1217/2_1_1polan.pdf **36. Ослунд А.** «Рентоорієнтоване поведіння» в російській перехідній економіці // Вопросы экономики. – 1996. – № 8. – С. 99 – 108. **37. Кононов І. Ф.** Адаптаційні та адаптуючі стратегії поведінки міських жителів Луганщини за умов суспільної кризи. (За результатами вивчення масової свідомості) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 2. – С. 70 – 88. **38. Ибн Хальдун.** Введение (ал-Мукаддима) / Пер. с ар. А. В. Смирнова // Историко-философский ежегодник. 2007. – М. : Наука, 2008. – С. 187 – 217. **39. Савинова М., Кононова Н. Александр Ефремов:** мифы и реалии луганской элиты // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://ostrovok.lg.ua/statti/chernaya-voda/aleksandr-efremov-mify-i-realii-luganskoj-elity> **40. Бжезинський З.** Велика шахівниця. Американське панування та його геостратегічні імперативи/ Пер. з англ. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 237с. **41. Кононов І. Ф.** Фактори притягання і відштовхування в сучасних відносинах України і Росії // Современный мировой порядок и интеграционные процессы на постсоветском пространстве: Материалы международной научной конференции (Крым, Ялта, Ливадийский дворец-музей, 5–9 февраля 2008 г.): Сб. научн. ст. / Под ред. С. В. Юрченко. – Симферополь : АнтикВА, 2008. – С. 119 – 135. **42. Антошкін В. К.** Комплексна оцінка впливу фінансових ресурсів за межі України // Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Eir/2009_4/203-208.pdf **43. Косинська Ю., Крук О.** Узаконене офшорне шахрайство // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.personal-plus.net/465/8953.html> **44. Кононов І. Ф.** Місто як поле суспільного вибору (на прикладі місцевих виборів 31 жовтня 2010 р. у місті Луганськ) // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – Січень № 2 (213). Соціологічні науки. – С. 21 – 44. **45. Ученые** предупредили землян о скором, но внезапном апокалипсисе // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://news.rambler.ru/14265314/> **46. Патриота А.** «Рио+20»: захищати навколишнє середовище вже недостатньо // День. – 28 лютого 2012 г. – С. 9.

Кононов І. Ф. Україна: шлях на периферію світової капіталістичної системи (соціологічний аналіз)

У статті аналізується соціальний і економічний розвиток України за період економічного зростання (2000 – 2008 рр.). Дані саме за цей період найкраще демонструють внутрішні чинники розвитку країни.

За період з початку зростання ВВП і до світової економічної кризи Україна поступово скочувалася з напівпериферії світової капіталістичної системи до її периферії. Цей вектор розвитку був обумовлений катастрофою радянського соціалізму, яка призвела до виникнення слабкої держави. Політичний клас країни перетворився на визискувача ренти у різних формах. Головним політико-економічним процесом внутрішнього життя країни стала постійна взаємна конвертація влади і власності. Відома формула К. Маркса **Гроші – Товар – Гроші** в наших умовах діє лише як підпорядкований момент іншої формули **Влада – Власність – Влада – Власність** $\rightarrow \infty$. Пропонується суспільний лад, що склався в нашій країні, визначати як «мульковий капіталізм». «Мульк», за Ібн-Хальдуном, позначає володіння, що поєднує владу і власність в нерозривну цілокупність. Оксюморонне поєднання «мульковий капіталізм» є вираженням об'єктивної іронії шляху України на периферію світової капіталістичної системи, рушієм чого є її власна еліта.

Ключові слова: капіталізм, світова капіталістична система, мульк, мульковий капіталізм.

Кононов І. Ф. Украина: путь на периферии мировой капиталистической системы (социологический анализ)

В статье анализируется социальное и экономическое развитие Украины за период экономического роста (2000 – 2008 гг.). Данные именно за этот период лучше всего демонстрируют внутренние движущие силы развития страны.

За период с начала роста ВВП и до мирового экономического кризиса Украина постепенно скатывалась с полупериферии мировой капиталистической системы на её периферию. Этот вектор развития был обусловлен катастрофой советского социализма, которая способствовала возникновению слабого государства. Политический класс страны превратился в получателя ренты в различных формах. Главным политико-экономическим процессом внутренней жизни страны стала постоянная взаимная конвертация власти и собственности. Известная формула К. Маркса **Деньги – Товар – Деньги** в наших условиях действует лишь как подчиненный момент другой формулы **Власть – Собственность – Власть – Собственность** $\rightarrow \infty$. Предлагается общественный строй, который сложился в нашей стране, определить как «мульковий капіталізм». «Мульк», по Ібн-Хальдуну, означает владение, которое объединяет власть и собственность в неразрывное единство. Оксюморонное соединение «мульковий капіталізм» является

выражением объективной иронии пути Украины на периферию мировой капиталистической системы, движущей силой которого есть ее собственная элита.

Ключевые слова: капитализм, мировая капиталистическая система, мульт, мультковий капитализм.

Kononov I. F. Ukraine: the path towards the periphery of the world capitalist system (sociological analysis)

The paper analyzes the economic and social development of Ukraine within the period of economic growth (years 2000-2008). Namely data from this period demonstrate internal driving force for the development of the country.

Since the beginning of the growth of GDP and till the world economic crisis began, Ukraine was gradually sliding down the semi-periphery of the world capitalist system on its periphery. This vector was due to a collapse of Soviet socialism system, which contributed to emergence of the weak state. Country's political class has become a recipient of the rent in various forms. A constant mutual conversion of the power and the property became the main political and economic processes of the internal life of the country. Marx's famous formula Money-Goods-Money under our circumstances works only as a subordinate moment of another formula Power-Property-Power-Property. Here we propose to define a social system which has emerged in our country as "mulk capitalism". Ibn Khaldun by "Mulk" meant possession, which combines the power and the property in an indissoluble unity. Oxymoron connection "mulk capitalism" is an expression of objective irony of Ukraine's way to the periphery of the world capitalist system, where its own elite is driving force.

Key words: capitalism, the world capitalist system, the mule, mulkovy capitalism.

Стаття надійшла до редакції 04. 05. 2012 р.

Прийнято до друку 24. 05. 2012 р.
протоколом № 10.

Рецензент – д. філос. н, професор

Гаврилов М. І.

УДК 316. 344. 23 (477)

Лебідь Л. І.

**ЕКОНОМІЧНА НЕРІВНІСТЬ В УКРАЇНІ:
ФАКТОРИ ВІДТВОРЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ**

У другій половині ХХ ст. світова економіка забезпечила суттєвий підйом добробуту людства. З 1950 по 2000 рр. середньодушовий дохід